
FEJEZETEK KÖZÉP-, KELET- ÉS DÉLKELET- EURÓPA TÖRTÉNETÉBŐL

A Balkán társadalmának hétköznapijai a XVIII. században – megélhetési stratégiák és életszínvonal az ottomán vidéken és városokban*

Sztefka Parveva munkája azon figyelemfelkeltő kevesek közé tartozik, melyekről önként, felkérés nélkül is örömmel ír recenziót a téma iránt érdeklődő – még akkor is, ha egyébként csak érintőlegesen ismeri a kötetben bemutatott teret és időt. Számos nyomós érv szól amellett, hogy ez a könyv a magyar kutatók számára is hasznos lehet. Az egyik, hogy a bolgár nyelvű kötet gerincét adó tanulmányokat az Isis Press is kiadta angol nyelven.¹ Márpedig az oszmanisztikában kicsit is jártas kutatók számára világos, hogy aki ezen a fórumon megjelenik, az nemzetközi elismertségre tesz szert (ha a török elismerés önmagában még nem lenne elég). A második érv, hogy a magyar oszmanisztika és orientalisztika a világban is jegyzett, így a korszakot és térséget kutatók számára mindenképpen hasznos a szakirodalmi tájékozódás (akár komparatistikai, akár módszertani-értelmezési szempontból). A harmadik érv, hogy mindezen előzmények ellenére jelen kötet nem tanulmányok összessége, hanem egy egységes gondolati ív mentén felépített problémaközpontú korrajz. A probléma pedig gazdasági-társadalmi: a csifliknek, mint gazdasági alapegységnek (itt paraszti telek, nem pedig nagybirtok jelentésben!) XVII. századi bomlását követő átstrukturálódás lehetőségeit és XVIII. századi következményeit mutatja be a módszertanilag sokoldalú szerző, miközben összeveti az eltérő szerveződési formák (város és falu) és társadalmi csoportok stratégiáit. És ez egy újabb érv a mű – és rajta keresztül a megújuló bolgár történetírás – szemléletének ismertetéséhez. A társadalmi és gazdasági egységek működőképességének elemzése ugyanis nemcsak a gazdaságtörténeti és kliometrikus elemző módszereket öleli fel, de a mikroszintű (faluközösségen belüli) adaptáció, a makroszociális stratégiák (muszlim hitre térés, elvándorlás, gabonatermesztésre, vagy

* A publikáció a Bolyai János kutatási ösztöndíj támogatásával készült.

1. Parveva, S.: Village, Town and People in the Ottoman Balkans 16th-mid – 19th century. *Analecta Isisiana* CVIII. Isis Press, Istanbul. 2009.

olajos magvak termesztésére történő átállás a gazdasági lehetőségek függvényében) és az állam felől érkező kihívások szintjei is megjelennek az így holisztikus szemléletű műben. Az egyes társadalmi rétegek sorsának elemzése éppúgy fókuszba kerül, mint a gazdasági stratégiák életképességének vizsgálata, tehát a horizontális és vertikális struktúrák szerinti elemzés ötvöződése figyelhető meg a műben. Újabb érv, hogy a szerző – szakítva a bolgár hagyománnyal – nemcsak bolgár, hanem balkáni példákon keresztül ismerteti meg az olvasót a változások tendenciáival, ami még a megújuló bolgár történetírásban is ritka jelenség – csakúgy, mint a többi náció történetírói iskoláira való reflexió. A bolgár elzárkózásból (a nyugaton leginkább ismert bolgár gazdaság- és társadalomtörténész *Nikolaj Todorov* is bolgár példákban kiindulva írja meg híres könyvét)² kitörő Sztefka Parveva úgy ötvözi a keleti és nyugati történetírás sajátosságait, hogy mindnek az erejéből merít. E jelenség fontosságának érzékeltetéséhez szükséges egy kis historiográfiai exkurzust tenni a Balkánra vonatkozó bolgár és a nyugat-európai történetírói iskola jellegét illetően.

Kiindulópontunk az, hogy a Balkánt illetően a különböző történetírói iskolák közötti párbeszéd és (ön)reflexió nem megfelelő. A regionális szemléletű germán és angolszász komparatív gazdaság- és társadalomtörténeti munkák gyakran nélkülözik a balkáni nemzeti történetírói iskolák munkáinak mélyebb és alapos vizsgálatát,³ a nemzeti történetírói iskolák pedig figyelmen kívül hagyják a szomszédok eredményeit. Ennek következtében az egymásnak ellentmondó eredmények közül az épül be a szintézisekbe, amely vagy jobban illeszkedik a kirajzolódó koncepcióba (a kiragadott példák veszélye), vagy ideológiai szempontból nem kompromittálódott írásból származik – noha egy ideológia önmagában még nem változtatna egy adat relevanciáján.⁴ A bolgár történetírás pl. sokáig külön kezelte a Török Biro-

2. Itt Todorov, N.: *The Balkan City* c. művére gondolunk – érdekesség, hogy a valóban balkáni méretekben gondolkodó, *Ljuben Berov*, a bolgár komparatistika egyik atyja hiába írta meg a *Dvizsenieto na cenite* (Az árak mozgásáról) c. alpművét, azt máig nem fordították le nyugati nyelvre, noha módszertanilag megállja a helyét (máig!) bármelyik angolszász szerző munkájával szemben.

3. *Palairé* (1997) pl. *Ljuben Berov*-nak csak négy, *Lampénak* (1982) egyetlen művét citálja, ami önmagában nem kevés, de számos egyéb, nagy jelentőségű tanulmánya volt. A török munkákat 1990 előtt általában jobban ismerték az angolszászok, mivel azok jóval többet publikáltak angolul.

4. Egy konkrét példa: *Lampe* a csiflik-nagybirtok XIX. századi jelentéktelenségét bolgár földön azzal támasztja alá, hogy egy bolgár szerző szerint csak a parasztság 10%-a dolgozott rajta. Ez egyrészt ellentmond egy másik bolgár adatnak (20%), másrészt annak, hogy a földek 20%-a volt csiflik a termelés 40%-át adva – az első adatot hitelesnek elfogadva a csiflik munkaerőegységre vetített termelékenységé igen magas lenne, ami ellentmond a jobbágmunka hatástalanságáról szóló elméletnek.

dalom és a bolgár földek gazdaság- és társadalomtörténetét, az előbbiből csak a politikatörténeti eseményeket átvéve. *Koszev* és *Hrisztov* idején a társadalomtörténetben a közelmúltig a koegzisztencia helyett a különbségeken (osztály, vallás, vagyon, stb.) volt a hangsúly, mintha két teljesen elkülönült millet élt volna egymás mellett. 1989 előtt *Dimitrov*, majd *Marija Todorova* modern szemlélete,⁵ majd – egy nemzeti szempontból kényes téma – *Midhat* korszakának (2010-es) feldolgozása *Tafrova* tollából üdítő kivétel.⁶ 1990 után a történetírókra nehezedő politikai nyomás enyhült, és a bolgár oszmanisták kitűnő iskolá(ka)t hoztak létre. Módszerei modernsége miatt illik a korábbi generációból megemlíteni *Ljuban Berovot*, aki inkább gazdaságtörténész, illetve az Annales-iskola bulgáriai korai képviselője volt, mint oszmanista, de annál nagyobb hatású. Gazdasági és módszertani szemléletét *Martin Ivanov* viszi tovább *Berov* után (mindketten közgazdász végzettségűek), illetve a bolgár kliometria vezéregyénisége, *Juri Todorov*. Az oszmanisták legjobb tradícióit (*Grozdanova*, *Cvetkova*, *Dimitrov*, *Mutafcsieva*) követi *Parveva*, ötvözve a gazdaság- és társadalomtörténetet, modellekben és típusokban (nem egy modellben) gondolkodik, kultúra-, mentalitástörténet- és mikrotörténetírást egyaránt művel, s hatott rá a geográfiai iskola is (*Braudel*). De mikrotörténet *Manolova-Nikolova* járványokról és a társadalomról szóló könyve (2004), vagy *Olga Todorova* útleírásokon alapuló nőtörténete (2004), amelyből *Sztefka Parveva* is merítkezik. *Szvetla Janeva* bolgár adóbérlők pozíciójával, a gazdasági és kapcsolati tőke politikai tőkévé alakulásáról szóló, oszmán források alapján megírt műve (2011) szintén követi az elődök nyomdokát, de már nem jellemzi az a tudathasadásos ambivalencia (a bolgár társadalmi elit egyszerre osztályellenség és nemzetetremtő), mint korábban. A XVIII. századdal foglalkozó oszmanisták igazából szerencsésebb helyzetben is voltak, mint pl. *Szlavka Draganova*, a XIX. századi bolgár vidéki társadalom legjobb ismerője, hiszen a XVIII. század kutatóira nem vetül rá a modern állam megteremtésének árnya, a megújulás és a függetlenség kutatóinak ideologikus és idealisztikus erőlködése. Az idén elhunyt *Virzsiniya Paszkaleva*, valamint *Draganova* tehát analizált,

5. *Todorova, M.: „Obstopolezite kaszi” na Midhat pasa.* Isztoricceszki Pregled, 1972/5. pp. 56–77

6. *Tafrova, M.: Tanzimatat, vilaetszkata reforma i balgarite. Adminisztracijata na Dunavszkija vilaet (1864–76).* IK Gutenberg, 2010. Bár a témáról szóló írások száma 1990 után megszaporodott Bulgáriában, *Midhat* megítélése máig ambivalens, hiszen modernizátorként egyáltalán nem a bolgár érdekeket volt hivatott szolgálni, mégis sokat profitáltak tevékenységéből a bolgárok. *Sarova, K.: Midhat pasa i balgarszkoto revolucionno dvizsenie prez 1872.* Isztoricceszki Pregled 1991/6. 3–19. és *Pletnyov, G.: Midhat pasa i upravljenieto na Dunavszkija vilaet.* Veliko Tarnovo, 1994., illetve *Bakardzsieva, T.: Balgarszkata obstnoszt v Rusze prez 60-te godini na XIX. vek.* Szófia, 1996.

nem szintetizált, regionális eredményeit nem vitte tovább, sőt a benne rejlő módszertani lehetőségeket sem aknázza ki messzemenően, mint ezt pl. Berov tette, vagy Parveva teszi. (A kereskedelmi kapcsolatok vizsgálata pedig kifejezetten ideológiailag semleges – más kérdés, hogy pl. Paszkaleva a XVIII. század második felének szakértőjeként nem kerülhette meg a történelem nagy alakjainak és nagy eseményeinek propagálását). A jelen sorok írójával egyidős *Atanaszov*nak (2008), vagy pl. *Bojkov*nak (2008) aligha kell a fenti problémáktól tartani.⁷ Az új generáció másképp szocializálódott, másképp is ír, de a vonulatok így is kivehetők maradnak.

A divatos szociológiai, kulturális antropológiai elméletek és új, közgazdasági-statisztikai módszerek beszívargása, a jelenkori folyamatokkal vont párhuzam, a történeti kérdés ideológiáktól sem mentes aktualizálása a balkáni fejlődés menetének és jellegének újraértelmezéséhez vezetett nemcsak a bolgár, hanem az angolszász történetírásban is, mely két fő vonulatra bomlott. A klasszikus gazdaságtörténeti feldolgozások mintáját követő *Lampe Spulber* művein építkeznek, Palairét pedig Lampe koncepcióját használja fel (haladja meg). A másik irányzat a regionális tudomány és közgazdaságtan történeti-kliometrikus irányzatának elemeit ötvözi, amely komparatív, de makrogazdasági szinten vizsgálódik: a társadalmi szereplők vizsgálatával mindkét irányzat adós marad, azt jórészt a nemzeti történeti iskolák ideológiai ellentétektől sújtott munkáira hagyva (és azokra hagyatkozva).

Az iskolák közötti párbeszéd hiánya, az eltérő vélemények ütköztetésének hiánya, az egyoldalú adatszelekció, az adatok kritikátlan átvétele miatt azonban Balkánon még a GDP nagyságát sem tudjuk (tekintsünk el attól a tényről, hogy a fejlettség mérése alkalmatlan).⁸ Ebben a közegben Sztefka

7. *Atanaszov, Hr.: V oszmanskata periferija: obstesztvo i ikonomika vav Vidin i okolinoszta prez XVIII vek.* Szófia, 2008.; *Todorov, J.: Kliometria. Paradigma,* Szófia, 2000.; *Janeva, Szv.: Balgarija – otkupvacsi na danci vav fiszkalnata szisztema na Oszmanskija Imperija. Kam isztorijata na balgarszki delovi i szocialen elit prez XIX. v.* Nov Balgarszki Universitet, Szófia, 2011.; *Manolova-Nikolova, N.: Csumavite vremena (1700-1850).* Imir – 94, Szófia, 2004.; *Todorova, O.: Zsenite ot centralnite Balkani prez oszmanskata epoha (XV–XVII. v.).* IK Gutenberg, Szófia, 2004.; *Bojkov, G.: Tatar Pazardzsik.* Amicitia, Szófia, 2008.

8. Ez pedig a német statisztikus iskola (*Sundhaussen*) teljesítményét is kétségbe vonja. A becslések eltérnek, ráadásul nem minden szerző alkalmazta saját módszertanát az összes országra. Az egyes időpontokban vagy országcsoportoknál alkalmazott eltérő módszer pedig összehasonlíthatatlanná teszi a jelenségeket (*Maddison, Good és Ma*). A proxy változók gyakran nem helyettesíthetik a tényleges értéket. Nem tudjuk megmondani, hogy a GDP Bulgáriában csökkent, vagy nőtt 1860–1910 között. A bolgár marxista és revizionista történetírás csak abban ért egyet, hogy a GDP nem csökkent (abban mindenki egyetért, hogy a nyugatiak által sugallt kép túl sötét és valótlan), de közben egyik sem tudja megmondani a nemzeti össztermék konkrét értékét: *Ivanov* saját módszereivel is kétféle változatot állít elő. Szerbiára is többféle számítás ismert. Lampe és Palairét mezőgazdasági termelésre vonatko-

Parveva ottomán adóösszeírások alapján nemcsak a falvak vagyoni állapota közötti különbségeket méri meg viszonylag pontosan, de az általa vázolt módszertan alapján a településeken belüli társadalmi tagolódás vázolására is lehetőség van – ezt társadalmi presztízs alapján Parveva is elvégzi, de jövedelemszint alapján (noha a módszert maga Parveva adja meg) jelen recenzió írója kísérelte csak meg.

Igen jól strukturált könyve első részében – már ezért is jobb a bolgár változat, mint az angol tanulmánykötet – Parveva olyan forráscsoportokkal dolgozik, melyek esetleges adatokat, vagy puha változókat szolgáltatnak: ilyen a vásárok, járványok, természeti veszélyek társadalmi szerepe; megjeleníti az ünnepek és a hétköznapi világát, a vallás szerepét és az államhatalommal való érintkezés szabályait, rítusait. Itt mutatja be a vizsgálata kereteit adó földrajzi tér természet- és társadalomföldrajzi sajátosságait, és a kronológiai előzményeket, a XVII. század eseményeinek hatásait. Noha narratívája egészen más, mégis műve egészében a rankei „*wie es eigentlich gewesen*” szellemében közli az értelmezési keretként szolgáló ottomán forráscsoportok lefordított változatait, lehetőséget adva a konstrukciók megkérdőjelezésére vagy továbbgondolására.

A kötet második része a vidéki (falusi) társadalom vizsgálatát adja Edirne környéki és peloponnészoszi falvak példáján, felhívva a figyelmet egy külön fejezetben a *raijet csift* (paraszti telek) sajátosságára és a fokozódó társadalmi differenciáció hatására bekövetkező széthullásának következményeire az egyén, a közösség és az állam szemszögéből egyaránt. E részben külön jelenik meg a gazdaságszerkezeti sajátosságok elemzése és az eltérő érdekű társadalmi csoportok (aszkeri réteg és ráják, az utóbbin belül a pap-ság, új muszlimok, nők és a mesteremberek) földpolitikájának és megélhetési stratégiájának vizsgálata.

A kötet harmadik része ugyanezeket a sajátosságokat a balkáni és peloponnészoszi városok esetében vizsgálja meg, természetesen itt is közölve az összeírások eredeti adatait. Az egyes gazdasági ágazatok és társadalmi csoportok mellett a két eltérő várostípus („balkáni” és peloponnészoszi) összehasonlítására is sor kerül.

Milyen volt az a balkáni ottomán világ melyben a parasztságnak (rájáknak) meg kellett találnia a helyét? *A XVIII. századot a három korábbi nagy „intézmény” felbomlása és az azok átalakulásából való profitálás jellemezte, ez pedig az aszkeri réteg, a miri (állami) birtok és a raijet csiftlik. A*

zó adatai egymásnak is ellentmondanak és a bolgár számításoknak is. Nyilván nem mindegy, melyikre esik a választás, hiszen a kiindulási érték befolyásolja a növekedés mértékét, így egyes politikusok és gazdaságpolitikák megítélését is.

társadalmi mobilitás tehát megnőtt ezekben az időkben. A Balkánon egyre gyakoribbá vált, hogy az aszkeri réteg és a muszlim millet összefonódott. Míg Ankarában 1785-ben az adókötelesek és adó alól felmentettek aránya 19:1 volt és az adózás a város létszámának csökkenését eredményezte, addig a Balkánon az aszkeri csoportba bekerülő (pl. az adóbérlők, de adószedők is), magukat bevásárló muszlimok így menekültek meg a súlyos adók elől. Az aszkerik között ráadásul keresztény is akadt (pl. az ankarai helyőrség nagyobbik része is az volt, de magyarországi példák is ezt erősítik).⁹

Valójában a XVIII. század az Ottomán Birodalomban a hűbériség kialakulásának százada (abban az értelemben mindenképp, hogy a szultán és a helyi apparátus közé több hierarchikus lépcső is beiktatódott, azaz nem mindenki a szultántól függött, s a hűbéri láncolatban lévő személyek egyre gyakrabban – bár illegálisan – birtokoltak és örököltettek javakat (az aszkerik éppúgy, mint az adóbérlők). A XIX. század pedig a klasszikus értelemben vett, de itt csupán száz évet megélt jobbgazsága. A tradicionális intézmények hanyatlásával felemelkedtek az adóbérlők és a vidéki elit, az ajának, először két külön, majd egyre inkább összeolvadó réteggé.

A korábban gazdasági szempontból viszonylag homogén parasztság vagyona (földbirtoknagyság) szempontjából 1730 körül már jelentősen differenciálódott: a Parveva által vizsgált 21 Drinápoly környéki faluban a gazdák 9 százaléka 4–12, 20 százaléka pedig 2–4 csiftet bírt. A rájára, mint termelőőre épülő, uniformizált, és a központi hatalom szempontjából kiszámítható jövedelmet biztosító gazdasági és adózási egység, az átlag 10 hektár nagyságú¹⁰ *raijet csift* elvesztette funkcióját. A társadalom belső differenciálódását nem követte a földek újraosztása, sem a csifthez központilag tartozó adóterhek módosítása.¹¹ Parveva adatait továbbgondolva

9. De fordított irányú társadalmi mozgás is megfigyelhető volt: Boszniában a muszlim szláv parasztokra nemcsak tizedet, de fejadót, majd egy új rendkívüli adót (*lakşit*) is kényszerítettek, miközben harcolniuk is kötelességük volt. Az aszkeri rendhez való tartozásuk elismerése érdekében ezek a parasztok a csatlakozó janicsárokkal együtt a század közepén fellázadtak, s a kormányzat végül elismerte adómentességüket. De 1768-ban újra rájuk kényszerítik az adót, azaz újfent a rájuk sorai között találjuk őket.

10. Egy *raijet* csiftlik 7–8 hektár, ha jó minőségű földön feküdt, 13–15 hektár, ha rossz minőségűn. Egy paraszt művelhetett ennél nagyobb földet, de akkor már a XVII. században is különadóval sújtották.

11. A földesúrhoz és aszkeri réteghez – zömmel timár, vakuf falvakról lévén szó – befolyó jövedelmet az adóbérlő - iltizám rendszeren keresztül szedték be. Ezt ugyan többször módosították (pl. eltérően adózott egy fél-csift és egy másfél csift gazdasági egységgel rendelkező paraszt), de még egy régióon belül is jelentős eltérések voltak az adózásban. Edirne környékén egy falu *mukataa* értéke 7000–15 000–18 000 akce volt a XVII. század végén (Omurdza, Karaagacs, Mihalics – a mai bolgár-török határ közelében). Parveva, S.: *Rural Agrarian and Social Structure in the Edirne Region during the second half of the seventeenth*

lehetőség nyílik az egy háztartásra, illetve egy *dönüm*re (0,1 ha) jutó érték megbecslésére. A *mukataa* keretein belül beszédett adó valóban aránytalanságokat mutatott a régióon belül, akár az egy főre eső, akár az egy dönümrre jutó adót vesszük. Azaz a társadalmi differenciálódás gyorsabban ment végbe, mint ahogyan azt a rugalmatlan központi kormányzat követni tudta. Ez sok társadalmi feszültséget eredményezett. Az egyik példaként elemzett faluban, Karaagacsban pl. az egy háztartásra jutó földbirtok nagysága fele volt a mihalicsinak, de az egy háztartásra jutó adó összege azonos, így egy-egynyi földterületet Karaagacsban nagyobb teher illetett. Ha a területegységre jutó adó súrolta a megélhetési minimumot a kisbirtokokon, akkor a vagyoni helyzet megváltoztatására számtalan stratégia létezett: ilyen volt az elvándorlás, (1672-ben a razgradi körzet 20 falvából 11 lakossága egyszerűen elmenekült, 9 pedig nem jelent meg a kádi előtt adószedés idején),¹² a muszlim hitre való áttérés (ez ugyanis azonnali pénzbeli segílyt is jelentett a XVIII. században), a többlet földdel rendelkező település (pl. mert elvándorolt a lakosság, vagy más ágazatból származott jövedelem) földjeinek bérlése (*perakendet*), mezőgazdasági bémunka.

A muszlim hitre való áttérés jelentőségét az adja, hogy minden áttérő férfi 1200, nő 2200, fiúgyermek 700, leánygyermek 1000 akcsét kapott, így egy 5 fős család egyszerre egyszeri 6000 akcse jövedelemre tehetett szert, miközben 1 pár ökör 1200 akcse, egy tehén 500 akcse, egy ház 1000 akcse, 1 dönüm szőlő szintén 1000 akcse volt, 1 kile búza ára 50 akcse, 1 eke 200-250 akcse volt. 6000 akcse éves jövedelemmel pedig a Peloponnészoszon Árkádia város, Varobobi és Hrisztijanu falvak középrétegei rendelkeztek.

Drinápoly környékén a 7040 háztartásból 495-öt írtak össze szegényként 1676-ban (7%), s a muszlimok (236/2633, 9%) és a keresztények (259/4408, 6%) között a keresztények javára volt némi különbség. Nem meglepő, hogy az új muszlimok fele az összeírások szerint szegény volt, és ebből a sorból akart kitörni. A szegénység tömegesedését jelzi, hogy nemcsak közösségen belül jelentkezett a szegénység, egész közösségek veszítették el megélhetésüket: a Parveva által vizsgált terület 197 falvából 24 minősült szegénynek (12%). Azaz még a főváros, Konstantinápoly, mint fogyasztópiac közelsége sem jelentett biztonságot. Parveva a Drinápoly környéki falvak vizsgálatakor a gazdák 40 százalékát minősítette szegénynek: ennyien voltak ugyanis

century. In: Parveva, S.: Village, Town and People in the Ottoman Balkans 16th-mid – 19th century. Analecta Isisiana CVIII. Isis Press, Istanbul. 2009. 15.

12. Georgieva, Cv.: Migration in the History of Multiethnicism and Multiculturalism in the Balkans. In: Forced ethnic migration on the Balkans: Consequences and the Rebuilding of Society. Sofia, 2005. pp. 13–23. A járványok miatt megfogyatkozott lakosság kötelezettségei ugyanis nem csökkentek, így az egy főre eső teher jelentősen emelkedett. 21.

a földnélküliek (5%), a legfeljebb fél csifttel rendelkezők (20%) és a fél és egy csift közötti birtokkal bírók (15%).

A paraszti (rája) gazdaságok nagyság szerinti megoszlásainak különbségeit elemezve megállapítható, hogy a muszlimok esetében a nagyobb birtoktest felülreprezentált. A Parveva által vizsgált falvakban a keresztény társadalom 36, a muszlim 17%-a sorolható ebbe a kategóriába – azaz a XVIII. század elején kétségtávol jobb volt muszlimnak lenni, mint 1870 körül (mert ekkor már nem volt különbség a birtokméretben!). Az új muszlimok (az összeírásban gyakran ’Abdullah fia’-ként aposztrofálják őket) nagy része rája maradt, de volt olyan, akinek sikerült bekerülnie az aszkeri rendbe. Ilyen volt pl. Karaagacsban Bekir Bese, vagy Koszta fia Hasszán (rokonai között még ortodox pap is volt) – a régi keretek fellazulása, az alternatívák növekedése, a megélhetés kényszere tehát adaptációra bírta a lakosságot.

De a föld birtoklása sem jelentett mindig menekvést a szegénység elől: Kojunlu faluban a 17 férfiból 16-nak volt földje, de bevetni csak 8 tudta. Pavlikjan település 1686-ban felmentést kapott az *avariz* (rendkívüli hadiadó) alól, oly szegény volt, 1700 körül pedig 3,5 hané (háztartás) után fizetett avarizt, noha 17 háztartása volt. Világos, hogy ezek a lakosok pusztán megélhetésük miatt is hitelezőkhöz voltak kénytelenek fordulni, ami gyakran eredményezett adósságspirált.

Különbőség az aszkeri és a rája társadalmi rétegek birtokmegoszlása között (%) Drinápoly térségében

	1 csift alatt	1-2 csift	2-3 csift	3-4 csift	4-12 csift	12 felett
rája (592)	231 (39%)	185 (31%)	79 (13%)	44 (7%)	53 (9%)	0
aszkeri (75)	19 (25%)	15 (20%)	8 (11%)	4 (5%)	21 (28%)	8 (11%)

Parveva: Zemjata i horata... p. 374.

Az egyes társadalmi rétegek között is jelentős különbség volt. Az aszkeri réteg természetesen jobb jövedelmi viszonyokkal rendelkezett, mint a ráják, de az ő differenciálódásuk is előrehaladott volt: 45 százalékuk 2 csiftnél kevesebb birtokkal rendelkezett (amely értelemszerűen katonáskodásra nem volt elég), noha a föld 28 százaléka a 12 százaléknyi aszkeri birtokában volt Drinápoly környékén. A tirnovói körzet papjainak (107 fő) 10 százaléka volt gazdag (*ala*), 30 százalék *evsat* (közepes vagyonú) és 60 százalék szegény, miközben a mesterembereknél ez 1%, 37%, 62% volt (az összesítés szerint 6–28–65%). A papok is rendelkeztek földjövedelemmel az egyházi szolgáltatásokból befolyt jövedelmük mellett: Koszta pap fia 6 csiftliket birt

Kjáfir Hadzsiban, Zafiri pap Karaagacsban 1,5, Trendafil pap Mihalicsban 1,5 csiftliket bírt.

A városiak némileg gazdagabbak lehettek, legalábbis a vásári adóösszeírások szerint a kereskedők és vásárlók mindenképpen. A szliveni vásáron 1739-ben megjelent nem muszlim adófizetők 26 százaléka tartozott az ala (gazdag) kategóriába (247 fő, 10 kurus), 21 százalék a szegények közé (evsat, 197 fő, 2,5 kurus), 509 fő, 53 százalék pedig a középrétegekhez (5 kurus/fő). Az Edirnéből érkezők esetében ez rendre 15, 20 és 65 százalék volt, míg a plovdiviaknál 43, 11, 46 százalék.

Talán ez a pár adat is rávilágít Parveva művének sokoldalúságára. E műből nemcsak a hétköznapiakat ismerhetjük meg, de pontosan rekonstruálható egy gazdasági egység (család) működtetéséhez szükséges minimális jövedelem, és az ennek eléréséhez szükséges stratégiák. Fontos hangsúlyozni, hogy a XVII. századi mezőgazdaság egészen más jövedelmi forrásokkal – és így más szerkezettel is – bírt, mint a XIX. századi gabonakonjunktúra idején. Ekkor még a görög földekhez hasonlóan a szőlőnek sokkal nagyobb volt a jelentősége: 1675-ben egy angol utazó, Covel azt írta, hogy a janicsár agának évi 10 ezer dollár haszna volt abból, hogy engedélyezte a karaagacsi falusiaknak a borral való kereskedést. A legnagyobb kereskedő, a helyi pap például a templomban tárolta a bort. Ha a XVIII. században a gabonát messzebb kellett szállítani 50–70 km-nél – ez 15–18 óra volt – akkor piaci ára csak a szállítás költségeit fedezte. A szállítási árak XIX. századi esése és a gabona árának növekedése együtt tették lehetővé a gabonaexport rentabilitását és a termelők bekacsolódását a nemzetközi kereskedelembe, hiszen korábban a fentiek miatt a vidék csak az első városig juttatta el a gabonát. A XVIII. században még csak a nagybirtok volt az, ami a nagyállattartás mellett (Hasszán edirnei agának 1400 juha volt 1669-ben) a monokultúras gabonatermelésre állt rá (Hasszán aga 1300 kiló gabonája 53 ezer akcsét ért), szemben az eredetileg diverzifikáltabb termelést nyújtó kisbirtokkal, mely csak a XIX. századi gabonakonjunktúra hatására váltott termelési struktúrára. Egészen más jellegű gazdálkodást folytattak a görög Peloponnészoszon élők, mint pl. a bolgárok. A gyümölcs mellett igen kifinomult és hatékony rendszer szerint *olajbogyót, szőlőt termesztettek: decembertől márciusig olajat préseltek, márciusban-áprilisban vajat és sajtot készítettek és megnyírták a juhokat, május-júniusban gabonát arattak, június-júliusban eperfa leveleket gyűjtöttek a selyemhernyókat táplálандó. Augusztustól októberig szüretelték a gyümölcsöt és a dohányt, a gyümölcsöt megaszalták, illetve bort készítettek belőle.*

Részlet Arkádia város Paleo Pigadi városrészének összeírásából: kísérlet a

lakosság jövedelemszintjének és megélhetési stratégiáinak rekonstrukciójára (28 adózó alapján)

	háztartás (dőlő = ház nélkül)	föld (dönüm)	szőlő (dönüm)	olajfa	sertés	juh	malom és olajmalom	földjövedelem (akcse)	szőlő (akcse)	olajfa (akcse)	összesen (akcse)	egy felnőtt férfira (akcse)
1.	ffi	100	10	75				6000	3000	2625	11 625	11 625
2.	ffi	5	10	30				300	3000	1050	4350	4350
3.	ffi	20	10	50	1			1200	3000	1750	5950	5950
4.	ffi	50	6	120	1			3000	1800	4200	9000	9000
5.	ffi	12	23	110	1	50		720	6900	3850	11 470	11 470
6.	ffi	15	23	100	1	100		900	6900	3500	11 300	11 300
7.	ffi		4	20				0	1200	700	1900	1900
8.	ffi, f, f, f	100	10	80	2	70	1+1	6000	3000	2800	11 800	7000
9.	ffi, f, f, f	25	12	100	2			1500	3600	3500	8600	2150
10.	ffi, ffi	100	22	200		75		6000	6600	7000	19 600	10 000
11.	ffi, f, f	100	22	27	1			6000	6600	945	13 545	4500
12.	ffi	4	10	50				240	3000	1750	4990	5000
15.	ffi, f, f, f	25	12	100	2			1500	3600	3500	8600	2200
16.	ffi, f	20	2	50				1200	600	1750	3550	1800
17.	ffi, f	50	15	80				3000	4500	2800	10 300	5000
18.	ffi	10	11	100				600	3300	3500	7400	7400
19.	ffi, f	20	23	120				1200	6900	4200	12 300	6200
20.	ffi, f, f	10	21	120				600	6300	4200	11 100	4000
21.	ffi, f, f	6	12	10	2	10		360	3600	350	4310	1500
22.	ffi, f	50	15	90	2			3000	4500	3150	10 650	5300
23.	ffi, f, f	100	22	27	1			6000	6600	945	13 545	4500
24.	ffi, ffi	100	22	200	75		1	6000	6600	7000	19 600	10 000
25.	ffi, f	6	30	100				360	9000	3500	12 860	6500
26.	ffi	12	10	25	1			720	3000	875	4595	4600
27.	ffi	15	15	80				900	4500	2800	8200	8200
28.	ffi	15	6	80				900	1800	2800	5500	5500
...	ffi, f		1	5					300	175	475	500
...	ffi, ffi		5	10					1500	350	1850	1850

Parveva, Szt.: Agrarian land and harvest in South-West Peloponnese in the Early 18th century.

In: Villages, People... p. 100. alapján saját számítás (ffi = felnőtt férfi, f = felnőtt (?) fia, aki vele egy háztartásban él).

A gazdálkodásra általánosan jellemző volt, hogy a mezőgazdasági és ipari foglalkozások nem különültek el, még az iparosok-kereskedők is foglalkoztak földműveléssel kiegészítő keresetként. A specifikáció irreverzibilissé válásának elmaradása 1700–1870 között az alsó középosztály esetében mindvégig jellemző sajátosság volt. Mihalics falu molnára 7 hektár földet és 3,5 dönüm szőlőskertet birtokolt, a falu szénégetője 3,5 ha szántót és 3,5 dönüm szőlőt művelt, azaz az élelmezés nagy részét saját földjükből fedezték, a fő foglalkozásra hárult a további adók kifizetése. *Az anatóliai paraszt gabonatermő birtoka jóval kevesebbet ért, mint az ekkor még (XVIII. század) kombinált balkáni gazdaság*

Sztefka Parveva: Zemljata i horata. prez XVII – parvite deszitetija na XVIII vek [Föld(ek) és embere(ek) a XVII. században és a XVIII. század első évtizedeiben]. Ak. Izd. Marin Drinov, Szófia, 2011. 482.

Demeter Gábor